

Ramovševo raziskovanje jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja

Majda Merše

Zapoge 39, SI 1217 Vodice, majda.merse@guest.arnes.si

Fran Ramovš si je že v zgodnjem obdobju svojega jezikoslovnega dela zadal nalogo napisati zgodovinsko slovnico slovenskega jezika. Njeno uresničevanje je terjalo dobro poznavanje narečij ter razvoja slovenskega knjižnega jezika, zlasti v obdobju njegovega nastanka. Seznanjanju z značilnostmi jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja je bilo namenjeno Ramovševo načrtno izpisovanje njihovih del ter izvorno in razvojno pojasnjevanje tako osrednjih kot obrobni pojavov, opaženih na različnih jezikovnih ravneh.

Fran Ramovš hat sich bereits in der frühen Phase seiner linguistischen Forschung das Ziel gesetzt, eine historische Grammatik der slowenischen Sprache zu erarbeiten. Die Verwirklichung setzte eingehende Kenntnis von slowenischen Dialekten sowie Entstehung und Entwicklung der slowenischen Schriftsprache voraus. Um sich einen Überblick über die sprachlichen Merkmale der slowenischen protestantischen Autoren des 16. Jahrhunderts zu verschaffen, exzerpierte Ramovš gezielt und systematisch ihre Werke; dazu erläuterte er die Herkunft und Entwicklung der zentralen und peripheren Sprachphänomene, die auf verschiedenen sprachlichen Ebenen beobachtet wurden.

Ključne besede: Fran Ramovš, zgodovinska slovnica, razvoj slovenskega knjižnega jezika, 16. stoletje

Schlüsselwörter: Fran Ramovš, historische Grammatik, Entwicklung der slowenischen Schriftsprache, 16. Jahrhundert

Uvod

V Ramovševo obsežno, vsebinsko in problemsko široko segajoče jezikoslovno delo, ki je imelo za cilj napisati historično slovnico slovenskega jezika,¹ je bil kot eden izmed osnovnih namenov in hkrati temeljev umeščen tudi prikaz razvoja slovenskega knjižnega jezika. Ramovš je posebno pozornost namenjal prikazu njegovih značilnosti v drugi polovici 16. stoletja kot obdobju njegovega nastanka. Zavedanje nujnosti poznavanja jezika slovenskih protestantskih piscev

¹ V uvodu dela z naslovom *Slovenische Studien* (v prevodu *Slovenske študije*) je Ramovš zapisal: »Die vorliegenden slowenischen Studien wollen als eine Vorarbeit für die künftige historische Grammatik der slowenischen Sprache, deren Ausarbeitung ich mir vorgenommen habe, aufgefaßt werden« (Ramovš 1918–1920: 123).

16. stoletja za razumevanje in prikaz jezikovnih procesov ga je že na samem začetku raziskovalnega dela usmerilo k premišljenemu, temeljitemu izpisovanju jezikoslovno zanimivih pojavitev besed iz prvih knjig v slovenskem jeziku, povečini dostopnih v tujih knjižnicah.²

Ramovševo izpisovanje prvih knjig v slovenskem jeziku

V uvodnem delu obsežne razprave *Slovenische Studien* (Ramovš 1918–1920: 129–130) je Ramovš objavil tudi seznam prvih slovenskih tiskov, ki jih je do leta 1918 izpisal. Zaobsega trideset protestantskih del: triindvajset Trubarjevih, tri Dalmatinova (*JESVS SIRAH* iz leta 1575, *BIBLIE, TV IE, VSIGA SVETIGA PISMA PERVI DEIL* iz leta 1578 ter *BIBLIA*, 1584), pesmarico *ENE DVHOVNE PEISNI* iz leta 1563, ki prinaša pesmi različnih avtorjev, ter po eno Kreljevo (*POSTILLA SLOVENSKA*, 1567), Tulščakovo (*Kerfzhanske LEIPE MOLITVE*, 1579)³ in Znojilškovo delo (*KATECHISMVS DOCTORIA MARTina Luthra*, 1595). Na seznam je uvrstil tudi Hrenovo izdajo dela *EVANGELIA INU LISTUVI* (1612), ki sicer sodi v poprotestantsko obdobje, vendar se jezikovno tesno navezuje na Dalmatinovo *Biblijo*.⁴ Zvrstno različna besedila, ki jih je Trubar vključil v delo z naslovom *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA* (1557), je ločeno navajal: *Ta Kolendar, Tiga Noviga Testamenta Ena Dolga Predguor* ter novozavezna biblijska besedila (*Evangelisti inu Diane tih Jogrou*). Seznam kaže, da je namensko izpisal večino Trubarjevih del. Neizpisanih je ostalo le nekaj krajših besedil (npr. *ENA MOLITOV TIH KERSzhenikou* (1555), *ENA DVHOVSKA PEISSEN SVBPER TVRKE* (1567), pa tudi *NOVIGA TESTAMENTA PVSLEDNI DEIL* (1577), sicer večinoma zaobsežen z izpisi iz dela *TA CELI NOVI TESTAMENT* (1582) itd.).

² Načrtnega zbiranja jezikovnega gradiva iz starejših tekstov (tudi iz prvih knjig s slovenskim besedilom iz druge polovice 16. stoletja) se je lotil že pred zaključkom univerzitetnega študija. Na to opozarjajo številni prikazi Ramovševega življenja in dela (npr. Šolar 1950: 443; Kolarič 1960; Orel 2019: 14–15).

³ Ramovševo poročilo o Tulščakovem delu *Kerfzhanske leipe molitve*, ki ga je leta 1913 bral v kraljevski knjižnici v Kopenhagnu, vključuje tudi natančen opis izvoda (skupaj s podatkom o manjkajočih straneh) (Ramovš 1920c: 290). Na dober pregled nad izvodi ohranjenih protestantskih del kaže tudi njegova omemba najdbe sedmega primerka Trubarjevega dela *KATECHISMVS SDVEIMA ISLAGAMA* (1575). Zasludil ga je v obliki tiskanih pol, ki so služile kot vložek usnjene vezave DB 1578 iz Sadnikarjeve zbirke (Ramovš 1919: 500).

⁴ Ramovš je že v uvodu razprave *Slovenische Studien* (Ramovš 1918–1920: 126) poudaril, da je jezik Dalmatinove *Biblije* še naprej veljal za normo. To naj bi bila zasluga Hrena ter ponovnih izdaj njegovih *Evangelijev inu listov*, saj se v delu nahajajo iz Dalmatinove *Biblije* prepisani odstavki.

V nadaljnjih letih je Ramovš gradivsko osnovo načrtno dopolnjeval in jo hkrati metodološko izpopolnjeval. Navedbe kažejo, da je npr. izpisal pesmarico *Try Duhouske peifsni*, ki jo je leta 1575 izdal Primož Trubar, Dalmatinov prevod *Salomonovih pripuvisti* (1580), Kreljevo delo *OTROZHIA BIBLIA* (1566),⁵ vse tri dele *POSTILLE*, ki jo je izdal Jurij Juričič (1578), Bohoričevo slovnico (1584), dve deli (*LEPE KARSZHANSKE MOLITVE* in *TA CELI CATEHISMVS, ENI PSALMI*), ki ju je leta 1595 (kot urednik) izdal Felicijan Trubar, ter oba Megiserjeva slovarja: štirijezičnega iz leta 1592 in večjezičnega iz leta 1603.

Število navajanih avtorjev iz druge polovice 16. stoletja je pomnožila še občasna Ramovševa omemba pesnika Schweigerja (oz. Švajgerja), sodelujočega v pesmarici *Try Duhouske peifsni* (1575) (Ramovš 1930–1931: 53), natančneje kot avtorja božične pesmi (Ramovš 1949: 179–180).

Navedke iz izpisanih del je Ramovš dosledno opremljal z razločevalnimi okrajšavami. Slednje so bile tudi sestavni del obvestil na seznamu izpisanih prvih slovenskih tiskanih del, predstavljenem leta 1918. Na izpise iz Trubarjevega katekizma iz leta 1550 je npr. kazala okrajšava *C 50*, na izpise iz njegove *Cerkovne ordninge* okrajšava *CO*, na izpise iz različnih izdaj *Novega testamenta* z okrajšavo *T* in dodano razločevalno letnico (npr. *T 82* za Trubarjev *TA CELI NOVI TESTAMENT*) itd. V Ramovševih kasnejših jezikoslovnih delih je občasno mogoče zaslediti tudi nekoliko spremenjene okrajšave, ki so se jim glede na kasneje izpisana dela pridružile tudi nove.⁶

V obeh *Registrih* – v krajšem, dodanem Dalmatinovi izdaji pentatevha (DB 1578), ter v obsežnejšem iz DB 1584 – odkrite različice narečnega značaja, ki se niso ujemale z jezikom obeh biblijskih prevodov, so terjale natančnejšo navedbo pojavnega mesta. Ramovš je npr. s podatkom o navedbi v *Registru (Bibl. Reg.)* opremil za prekmurščino značilno obliko *moka* ter hrvaško različico *muka* (Ramovš 1921a: 7).

Pri izbiri (in razvrstitvi) zgledov je upošteval različne položaje zapisovanega glasu v besedi (pri soglasnikih npr. položaj na začetku besede ali na začetku zloga, za soglasnikom, med samoglasniki, na koncu besede), zglede hkrati urejal tudi po besedilnem zaporedju znotraj posameznega dela ter po časovnem zaporedju navedenih del, opozarjal na pogostnostno zaporedje pri posameznem piscu ter na razlike glede prevladujočega načina zapisovanja pri primerjanih piscih

⁵ Kreljevo postilo je sprva imel za njegovo edino delo. V uvodu razprave *Slovenische Studien* je npr. zapisal: »Für uns ist dieses einzige Werk Kreljs große Wichtigkeit.« (Ramovš 1918–1920: 125). Kasneje je za njegov jezik značilne pojave odkrival tudi v *Otročji bibliji* kot njegovem prvem delu (1566).

⁶ Na citate iz Megiserjevega slovarja *DICTIONARIUM QVATVOR LINGVARVM* (1592) kaže oznaka *Dict.¹*, na citate iz večjezičnega slovarja *Theſaurus Polyglottus* (1603) pa okrajšavi *TP*. (npr. Ramovš 1924: 60) in *Thes. Poligl.* (npr. Ramovš 1943: 355).

(npr. pri Trubarju in Dalmatinu), občasno pa obravnavane glasove in glasovne skupine ob upoštevanju razvojnih premikov izgovorno preverjal tudi v sočasnih narečjih (npr. v govoru na Raščici).

Izpisi iz protestantskih del 16. stoletja kot gradivska osnova za razvojni prikaz slovenskega jezika

Ramovš je s premišljenim, natančnim izpisom, zatem pa z navedbami pojavitev opaženih pisnih, glasoslovnih ali oblikoslovnih različic hkrati opozarjal tudi na značilnosti jezika posameznega pisca. Rezultat dobrega poznavanja gradiva in obravnavane jezikoslovne problematike so tudi opozorila na enkratne pojavitve, na prvo pojavitvev oz. prva dokazila za obravnavani pojav, na razmerja med prevladujočimi in redkejšimi pojavitvami, ki so hkrati nakazovala tudi premike v knjižnojezikovni praksi posameznega pisca.

Uspelo mu je zaznati, sistemsko umestiti in razložiti več enkratnih pojavitev (npr. Tulščakovo rabo prislova *vfreidu* (Ramovš 1918–1920: 166)).⁷ Ustrežno, jezikoslovno utemeljeno razlago je skušal najti tudi pri obravnavi drugih glasoslovnih pojavov. Med zapisi za praslovansko skupino *tr̥t* je v delih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja npr. zasledil tudi obliko *fatril* (TC 1575:⁸ 143), ki jo je skušal izgovorno razložiti, dopuščal pa je tudi možnost, da gre za tiskovno napako (Ramovš 1921: 43).⁹ Nasprotno pa je v sestavku o *vîrij*, *vêrij* pojavitveno različico *vjert*, zapisano v Megiserjevem štirijezičnem slovarju iz leta 1592, sprva prišteval med napake. Prav naj bi bilo *vieri*. Kasnejša ugotovitev, da

⁷ Ramovšu je med drugim npr. uspelo odkriti edini zapis pojavitve edninske dajalniške oblike *drugimo*, pri kateri končni -o kaže na začetek procesa vokalne redukcije (Ramovš 1918–1920: 162). Prav tako je zaznal v KPo 1567 uporabljeno, enkratno pojavitvev reducirane oblike *romeno* (Ramovš 1918–1920: 163). V *Morfologiji* (1952) navaja tudi večje število enkratno pojavljajočih se sklonskih oblik: npr. pri Krelju uporabljeno dajalniško obliko množine *tellam*, kjer gre za vpliv o-jevske fleksije na sklanjatev samostalnika *telo* (Ramovš 1952a: 76).

⁸ V tem in drugih primerih je bila Ramovševa okrajšava dela nadomeščena z informativno popolnejšo, ki hkrati kaže na avtorstvo, delo in leto izida dela (namesto *KII* npr. TC 1575). Tovrstne oznake so ustaljeno rabljene v novejših slovarskih prikazih slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja (npr. v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja, A–D* (Ahačič in drugi 1921: 37–39)).

⁹ Neredko je bila opredelitev, da gre za tiskovno napako, predstavljena le kot ena od razlagalnih možnosti. V Trubarjevi *Cerkovni ordnungi* je Ramovš npr. poleg pojavitvev *slobodne*, *Slobodnoft* in *Slobodnufti* zaznal še pojavitvi *slabotnoft* in *slabotnuft*, ki ju razlaga kot možni tiskovni pomoti ali kot posledico umetnega etimologiziranja (kot različici izpeljanke iz korena *slab*) (Ramovš 1924: 150).

gre najverjetneje za mlajšo izposojjo nemške narečne oblike **wiert*, je prvotno predvidevanje razveljavilo (Ramovš 1921–1922a: 58–59).

Na dobro poznavanje zbranega, obsežnega gradiva kažejo tudi opozorila na delo, kjer se določena različica prvič pojavlja (npr. zapisi *l' z li* v *P 1563: *fjublieni, femlie, molien* itd.), prav tako tudi ugotovitve o prevladujoči različici ter morebitni vezanosti na rabo pri posameznem piscu. Razvojni prikaz soglasniškega sklopa *tl/dl* je npr. pokazal, da so pri Trubarju prevladovale pojavitve kot *ieila, ieili, klal, fapopal, dopalu, spleli*, redkejšje pa so bile pojavitve ohranjenega sklopa (npr. *iedell, ieidil, padel, kradel*) (Ramovš 1924: 202–203).

Tudi v *Morfologiji* je večkrat opozorjeno na prvo pojavitve določene sklonske različice: npr. »Prvič beremo *s imenam* pri Trubarju v Testamentu 1557 (str. 426)« (Ramovš 1952a: 42). Omenjene so tudi enkratne pojavitve (npr. oblika *folkam* v *P 1563, ki je nastala pod gorenjskim vplivom (Ramovš 1952a: 42)). Protestantiskim tiskom je pridruževal tudi občasne omembe pojavitve v rokopisnem *Vinogradskem zakonu* (1582):¹⁰ npr. *s firstam, s folkam, s denarjam* (Ramovš 1952a: 42). Spremljal je tudi pojavljanje novih različic ter njihovo pogostnostno razmerje pri posameznem piscu. Pri obravnavi moške i-jevske sklanjatve npr. ugotavlja, da Dalmatin v *Ježusu Sirahu* 1575 navadno piše *gofpudi*, v DB 1578 *gofpudi* in *gofpoda*, šele v *Bibliji* začne prevladovati o-jevska oblika (Ramovš 1952a: 55). Prvo navedbo imenovalnika *ozhe* je (poleg dotlej uporabljanega *oča*) zasledil v Kreljevi *Otročji bibliji* (Ramovš 1952a: 74).

Stanje glasoslovnih razvojnih procesov je pogosto preverjal v Trubarjevem jeziku: npr. prehoda *l > al, ol* in *l* za labiali. Večkratne omembe razvoja glasu *l* so hkrati namnožile število dokazilnih zgledov. Že leta 1920 je npr. navajal zglede *vulkuui, vulzhizha, mulzhe, famulzhim, dopulnuiem* iz različnih Trubarjevih del (Ramovš 1920: 104).

Popolni izpisi protestantskih del¹¹ ter digitalni korpus na Franu kažejo, da mu je neredko uspelo opaziti in izpisati vse obstoječe pojavitve (npr. pri *tatljiv* (Ramovš 1913: 150)) – hkrati pa zaznavati tudi take, ki so odstopale od ustaljenega in sistemsko predvidljivega načina zapisovanja in/ali tvorjenja in jih je bilo zato mogoče razlagati bodisi kot tiskovne napake (npr. zapis (*od*) *mladu* namesto pričakovanega, različno zapisanega *od mladiu* (Ramovš 1949a: 305)) ali kot s siceršnjo prakso neusklajeni popravek korektorja (npr. varianti *pergreho* in *perpuuid* v *Cerkovni ordningi*, ki naj bi ju dodala korektorja in odstopata od siceršnje Trubarjeve rabe predpone *pre-* (Ramovš 1918–1920: 146)). Že prve Ramovševe obravnave protestantskega besedja leta 1913 (zlasti izčrpen prikaz

¹⁰ Naziv je uporabljen za Recljeve *Gorske bukve*.

¹¹ Izpisi so bili izdelani v slovaropisne namene na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

glagola *spovzdrezati*) nakazujejo širino njegovega poznavanja jezikoslovne problematike ter smer in metodologijo bodočih tovrstnih obravnav.

Ramovšu je zelo dobro poznavanje protestantskih besedil in značilnosti jezika osrednjih, najvplivnejših piscev – zlasti Trubarja, Krelja in Dalmatina – omogočalo tudi ugotavljanje jezikovnih paralel med pisci oz. skladnega in razločevalnega ter obsega obojega. Zelo jasno pa se je zavedal tudi dejstva, da ga upoštevanje dovolj obsežne količine gradiva varuje tudi pred morebitnim napačnim sklepanjem.

Na Ramovševo zelo dobro poznavanje del slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja ter njihovih jezikovnih značilnosti kaže tudi njegova analitična obravnavna koroško-slovenskega rokopisa iz Sadnikarjeve zbirke. Njen namen je bil primerjalno s protestantskimi pesmaricami ugotoviti, iz katere zbirke naj bi bile pesmi prepisane (Ramovš 1920c: 282–295).

Dobro poznavanje značilnosti slovenskega knjižnega jezika v drugi polovici 16. stoletja mu je omogočalo tudi natančnejše določanje začetkov ter posledično trajanja posameznih faz jezikovnih procesov, v povezavi s tem pa tudi popravke dotedanjih mnenj. Mednje se npr. uvršča Štrekljevo, da se je analogija *nīsəm* za *nēsəm* pojavila šele v 18. stoletju, saj pojavitve pri slovenskih protestantskih piscih kažejo, da sta obe analogiji (vpliv *nīmam* na pretvorbo *nēsəm* > *nīsəm* ter hkrati vpliv *nēsəm* na *nīmam*) že delovali (Ramovš 1921–1922: 52).

Ramovš je v nove obravnave jezikoslovne problematike v vlogi ponazarjalnega gradiva umeščal že navedene pojavnne oblike besed iz del slovenskih protestantskih piscev, jih dopolnjeval z novimi ter tako širil obseg zajetega gradiva. Slednje je ob hkratnem upoštevanju stanja v nadaljnjih stoletjih¹² ter ob primerjanju s stanjem v narečjih, tako s sočasnim – v 16. stoletju – kot kasnejšim, preverjenim v Ramovševi sodobnosti, nudilo trdno izhodišče za ugotavljanje vzrokov nastanka variant ter za oris razvojnega procesa.

Z večkratnim omenjanjem pojavnih oblik nekaterih besed je Ramovš izpopolnjeval tako njihov oblikoslovni prikaz (pri pregibnih besedah) kot tudi prikaz glasoslovne in z njo povezane pisne raznolikosti pojavnih oblik, ki je hkrati razkrivala in potrjevala tudi značilnosti pisne prakse avtorja besedila.

Vzorčno preverjanje Ramovševega navajanja pojavnih oblik v knjižnem jeziku 16. stoletja pogosto rabljenega glagola *hoteti* v razpravah, ki so se zvrstile v

¹² Na knjižnojezikovno rabo v nadaljnjih stoletjih kažejo dokazilni primeri, zbrani iz del Stapletona, Hrena, Schönlebna, Kastelca, Svetokriškega, Hipolita, Rogerija, Basarja, Pohlina, Japlja in drugih. S primeri iz Stapletonovega rokopisnega evangelistarija z začetka 17. stoletja Ramovš – enako kot z zgledi iz Hrenovega dela – pogosto nadaljuje prikaz obravnavanega pojava pri protestantih, zlasti če se odkrite pojavnne oblike ne razlikujejo od protestantskih, kot npr. *ozho* pri Stapletonu ter *ozh*, *ozhe*, *otla* itd. v *P 1563 ter *ôzho*, *ôte*, *zho* itd. v KP 1567 (Ramovš 1924a: 243).

štirih desetletjih njegovega intenzivnega jezikoslovnega raziskovanja, je odkrilo več namenov njihovega navajanja. Navajal jih je:

- za dokaz razlikovalnosti Trubarjevega jezika v zgodnejših delih v primerjavi z jezikom TPo 1595 (Ramovš 1916: 450);
- za dokaz prisotnosti gorenjskih elementov v *P 1563, ki naj bi jih prispeval Juričič v vlogi korektorja; gorenjski vpliv se kaže pri oblikah za 2. os. ednine sedanjega časa (mednje sodita *hoz* in *oz*), enako prepričljivo pa zaradi odpada začetnega *h*- tudi pri deležniški obliki *otla* (Ramovš 1918–1920: 126);
- za dokaz prehoda *i*, *u*, *ê* pred istozložnim *l* v polglasnik kot ene izmed oblik vokalne redukcije: številnim dokazilnim deležniškim oblikam se pri Dalmatinu in Znojilšku pridružuje tudi zapis *hotèl* (Ramovš 1918–1920: 174).

Ramovš npr. pri oblikah za 1. osebo ednine opozarja na nasprotje med oblikami *hoz*o, *zho* v zgodnejših Trubarjevih delih ter *zhem* in *zhom* (tudi *hoz*om in *nezh*om) v TPo 1595 (Ramovš 1916: 450).¹³ Oblika *zhom* naj bi bila gorenjski element, kakršne je vnašal Andrej Savinec, ki je delo pripravil za tisk. Že leta 1920 je v krajšem sestavku *K zgodovini slovanske konjugacije* (Ramovš 1920b: 128) predhodno lastno mnenje korigiral, saj je obsežnejša gradivska osnova pokazala, da ima Trubar že v zgodnjih delih več oblik, ki izkazujejo *hoz*h: *hoz*h, *hoz*hua, *hoz*hta, *hoz*hmo, kasneje pa tudi *noz*h in *nezh*.

Ramovšev prikaz slovenskega knjižnega jezika v drugi polovici 16. stoletja

Med prve Ramovševe raziskovalne izzive se uvršča izbrano Trubarjevo besedje. Posebno obravnavo mu je namenil že leta 1913. Omembe, ponazoritve z zgledi, dodanih slovničnih podatkov, ki nakazujejo pregibanje,¹⁴ pomenskih pojasnil (v obliki slovenskih ali nemških enobesednih in besednozveznih oz. opisnih sopomenk¹⁵) ter drugovrstnih opozoril (npr. na druge člene besedne družine¹⁶ in na sorodne pojavitve), ob težji razumljivosti (zlasti prevzetih besed) tudi osvetlitve pomena in izvora, so bile deležne besede, ki jih Pleteršnik bodisi ni uvrstil v slovar ali pa pri njihovi geselski predstavitvi ni opozoril na Trubarjevo

¹³ V TPo 1595 je zasledil tudi železniško obliko *najte*, ki se v zgodnejših delih še ni pojavljala.

¹⁴ Npr.: *Adamant*, -a, m.; *bobotliti*, -im; *cestiven*, -na, -no; itd. (Ramovš 1913: 144–145).

¹⁵ Npr.: *arar*, -rja, m.; *morivec*; *Iuog*, -a, m.; *vodnik*, *vodec*; *ločitvi list*: *Scheidebrief*; *okorneti*, -im; *starr werden*; *odlašav*, -a, -o: *oni*, ki *odlaša*, itd. (Ramovš 1913: 145–147).

¹⁶ Ob samostalniku *adamant* kot iztočnici je npr. omenjen ter z zgledom ponazorjen tudi pridevnik *adamantov*, ob pridevniku *frančožen* tudi samostalnik *frančož*, ob glagolu *prosati* se v dodanem zgledu pojavlja še glagolnik *prosanje* (*proffane*), ob glagolu *vpelcati* je z zgledom opozorjeno tudi na obstoj deležnika *vpelzan* itd.

rabo. Pri iztočnici *tepigov* Ramovša npr. ni zadovoljevalo v Pleteršnikovem slovarju navedeno pojasnilo izvora. Drugo, neizpostavljeno, vendar jasno razvidno izbirno merilo pa je predstavljalo zajetje najpogosteje glasoslovno, v nekaterih primerih tudi besednovrstno, oblikoslovno ali tvorbeno manj pričakovanih, težje razumljivih pojavitev besed (npr. *gvečiti*, *cestiven*, *-na*, *-no*, *odlašav* *-a*, *-o*, zapisano *odlashoue* namesto pričakovane *odlashaue*, *strhnil*, *-a*, *-o*, itd.). Prikazi dela izbranih iztočnic se končujejo z opozorili, da beseda še ni ustrezno izvorno pojasnjena¹⁷ oz. da beseda še ni povsem zanesljivo etimološko razložena¹⁸ ali pomensko pojasnjena.¹⁹

Opozorila na nenavadnost zapisa so v več geselskih razdelkih dodatno poudarjena z navedbo sorodnih pojavitev. Pri geslu *povitica* je poleg zapisa rodilnika množine *pouitizh*, ki po Ramovševem mnenju kaže na izgovor *povitica*, navedenih še več primerov Trubarjevega zapisa glasu *c* z *zh*, zajetih iz različnih del: npr. *Islagauezh* za *izlagavec*, *padezh* za *padec*, *nuzh* za *nuc*, *poklizhal* za *poklical* itd. Obravnava hkrati jasno kaže tudi na tretji Ramovšev motiv izbire Trubarjevih besed, potrebnih natančneje predstavitve in dodatnih pojasnil. Predstavlja ga nestrinjanje z obstoječimi razlagami (najpogosteje) izvora, pomena, pa tudi pisne oz. glasovne podobe. Nanj npr. že pri geslu *povitica* jasno kaže omemba nestrinjanja z Oblakovim mnenjem, da je z *zh* zapisan glas *č* (Ramovš 1913: 147). Ob raznovrstni, tudi še nerazrešeni problematiki, ki jo odpirajo izbrana gesla, glede na izčrpnost prikaza izstopa glagol *spovzdrezati* kot glasoslovna različica, ki jezikoslovno ustrezne, razvojno utemeljene razlage še ni doživela (Ramovš 1913: 148–149).

Tako ugotavljanje izvorno in pomensko ne povsem razumljivih besed kot hkratno nakazovanje drugih problemskih jeder je spodbujalo k novim raziskavam in celovitejšim prikazom s prepričljivejšimi razlagami. Že zelo zgodaj so jih npr. doživele besede *iuog*, *plumbart* in *okorneti* (Ramovš 1916: 454–456), v okviru obravnave glagola (*u*)*bogati* tudi *avštija* (Ramovš 1916: 453), kasneje pa tako *avštija* kot *plumbart* še tretjič (Ramovš 1952: 117–118).²⁰ Na seznam besed

¹⁷ Geslu *avštija* je npr. pripisano opozorilo »Izvor neznan« (Ramovš 1913: 145).

¹⁸ Na to npr. pri geslu *plumbart* opozarja razlagi dodani vprašaj: *Iz nem. Blumenfahrt?* (Ramovš 1913: 148).

¹⁹ Geselski predstaviti samostalnikov *baretica* in *Iuog* se npr. končujeta z opozorilom »Temna beseda« (Ramovš 1913: 146).

²⁰ Prvi navedbi z zgledom iz TC 1575 in dodano, še vprašljivo razlago (Ramovš 1913: 148) je sledila izčrpnjša druga obravnava, dopolnjena tudi s pojavitvijo pridevnika *plumbarski* (v TO 1564). V njej je Ramovš zavrnil dve dotedanji razlagi, sam pa nakazal še novo možnost: *plumbart* < **rumbart*, ki je po disimilaciji likvid dal **lumbart*. Dvojno možnost nastanka je predvidel tudi za začetni *p* (Ramovš 1916: 455–456). Upoštevanje zgodovinskih dejstev ga je napeljalo k zadnji, najverjetnejši razlagi: da je beseda oprta na nemški vzorec *Jubilúmfahrt* (Ramovš 1952: 117).

iz del slovenskih protestantskih piscev, ki so zaradi raznovrstne problematike potrebovale posebno obravnavo, je Ramovš postopno uvrščal še druge besede in zveze: že leta 1916 npr. besede *sraga*, *tvor*, (*u*)*bogati* (Ramovš 1916: 445–456), proti koncu raziskovalnega obdobja pa tudi predložni zvezi *od mladju* (Ramovš 1949a: 305) in *hpomozhian* (Ramovš 1950: 139–140) itd. Problematiko, ki jo je odpiral že s prvim seznamom Trubarjevih besed, je kasneje obravnaval v okviru prikazov vokalizma, konzonantizma in morfologije slovenskega jezika. Prikaze je razširjal z novimi zgledi in jih hkrati opiral na jezikoslovno trdne temelje, ki so jih zagotavljale ugotovitve predhodnih raziskav.

Tudi tri desetletja kasneje nastala zamisel etimološkega slovarja, ki jo je predstavil z dvajsetimi vzorčnimi besedami (Ramovš 1943: 354–358), je pri devetih izmed njih vključevala bodisi primere iz protestantskih del (*bogovec*, *dvanajstslja*, *jetika*, *srajca* in *srakica*, *tabor*, *zál*) ali le omembo 16. stoletja (pri geslih *morati* in *starši*).

Navedbe enobesednih pojavitev, ki jih je Ramovš občasno (v prid razumljivosti) opremil s slovničnimi podatki, je zlasti v primerih, kadar je bilo prepoznavanje oblike ali pomena besede oteženo, nadomeščal z navedbami v sobesedilu (npr. *Inu fe ie fturil en hud inu shkodliu Turr*²¹ na tih Ludeh (TT 1581: 417) (Ramovš 1916: 447) ali *bode fnedenu od pas oli druge fuirine*²² (Ramovš 1923–1924: 206)).²³

Rezultate razvojnih glasoslovnih procesov (npr. disimilacije $r-r > l-r$, za $r-r > i-r$ ter za disimilatorični izpad likvid) je tudi v začetnem obdobju slovenskega knjižnega jezika pogosto ob besedah slovanskega izvora hkrati preverjal tudi ob izposojenkah (navadno iz nemščine): npr. *prior > priol* (tudi *Priolouki* in *Priorouici*) (Ramovš 1924: 77); *Farmoshter*, *farmoishtrou* in *Farmashtri* (Ramovš 1924: 78) itd.

Ramovševo hkratno opozarjanje na pisne in glasoslovne različice iztočnice, pri pregibnih iztočnicah tudi na izpričano oblikoslovno raznolikost, v številnih primerih pa tudi na pripadnost korensko povezani besedni družini, se je pokazalo kot napoved preišljenega, trajnega metodološkega pristopa, ki je s kasnejšo izpopolnjenostjo prispeval tudi k uzaveščanju glasoslovne, oblikoslovne in besedotvorne raznolikosti jezika posameznih protestantskih piscev ter k poznavanju slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja v celoti.

²¹ Besedo je (na tem in drugih mestih) označila avtorica prispevka.

²² Zgled je iz *Ene dolge predgovori* v TT 1557, ki jo je Ramovš navajal posebej in označeval z okrajšavo *Pg.57*

²³ V navedenih primerih je daljši navedek (1. primer) namenjen prepoznavnosti pomena samostalnika *Turr*: »Geschwür«, drugi pa prepoznavnosti množinske rodilniške oblike samostalnika *pes*.

Na Ramovševo raziskovalno širino je med drugim kazalo tudi iskanje sopomenk za raziskovane, vendar manj uporabljane besede oz. njihove pojavitve. V sestavku, namenjenem pojasnjevanju izvora besede *kazen*, je navedel tudi sopomenke, ki so jih uporabljali slovenski protestantski pisci: *štraifinga*, *kaštiga*, *pena* in celo redko rabljeni *svar* (Ramovš 1920a: 231–232).

Vztrajno je iskal razlage za odstopajoče, nenavadne, »čudne« pojave, med katere je npr. uvrščal tudi Trubarjevo rabo *aden* do leta 1555, ki ji je kasneje sledila izbira oblike *eden*, začetni *a-* pa se je pojavljal le še v predložnih zvezah (npr. *kanimu*) (Ramovš 1918–1920: 309–310). Kot najverjetnejši razlog za pojavitve nasprotja *eden* : *kanimu* navaja besednovrstno različnost, saj gre v prvem primeru za števniki, v drugem pa za nedoločni člen. Glasoslovno različnost (občasno) pojasnjuje tudi z vplivnostjo počasnega (*lento*) ali hitrega (*allegro*) govora (Ramovš 1918–1920: 315–317).

Načrtno zbrano gradivo, razvojno pojasnjene in sistemsko predstavljene raznovrstne pojavne oblike jezika, ki jih je Ramovš odkrival v delih s slovenskim besedilom v drugi polovici 16. stoletja, posledično pa tudi vse boljše poznavanje jezika slovenskih protestantskih piscev – vse to je nudilo tudi trdno osnovno za pojasnjevanje različic – pogosto omejenih na enkratno pojavitve – glasoslovnega in oblikoslovnega značaja, za katere ni našel prepričljive jezikoslovne razlage. Logično vzročno pojasnilo je občasno zagotavljala pripadnost besedilni vrsti z zanjo značilnimi stilnimi postopki.

Več primerov Trubarjeve rabe nedoločnikov brez končnega *-i* Ramovš npr. razlaga kot posledico štetja zlogov oz. oblikovanja rime v pesemskem besedilu (Ramovš 1918–1920: 165). Npr. v TC 1550:

Kir bode vme terdnu veryell
Inu bode prou kerfzhan
Mui Euangeli gori vfell
Ta bode ifuelyzhan
*Kir pag nezhe meni **veryet***
*Ta bode imar veg **preklet***
Vbofhym ferdi prebiuall.

Tudi v večstranski prikaz zveze *hpomozhian* (s pisnega, glasoslovnega in naglasnega, oblikoslovnega ter pomenskega vidika), ki jo opredeljuje kot Trubarjev izraz, rabljen v pomenu »na pomoč« (Ramovš 1950: 139–140), je vključil uporabo v pesmi. Z rimo je bila nakazana končniška naglašenost besede.

Pojasnilo za zvezo *moram inu imam*, ki jo je predhodno Musić v razpravi *Moči i morati v slovenskom jeziku* (1923) razlagal kot odraz žive govornice, je npr. Ramovš našel v t. i. Trubarjevi gostobesednosti oz. v njegovi »ljubezni do pleonazma« (Ramovš 1925–1926: 148). Na pleonazme, značilne za Trubarjev

jezik, opozarja tudi pri ugotavljanju pomenov samostalnikov: npr. *avstrija* 'upor, opornost, prepir' (Ramovš 1952: 117–118).²⁴

Pri prikazu akanja kot pojava, značilnega predvsem za osrednja slovenska narečja, med dokazilne zglede zanj ne uvršča v Trubarjevih delih večkrat ponovljenega stavka s pričakovano tožilniško zvezo *ena Sueta kerfzhanska Cerkov*: npr. *Iest veruio tudi vfuetiga Duha, ena Sueta kerfzhanska Cerkou, gmaina tih Suetnikov* (TO 1564: 101b) (Ramovš 1918–1920: 295), saj predvideva, da gre za teološko razlago. K takemu razumevanju ga je usmerilo naslednje mesto iz TC 1575:

8. Ieft veruio vfuetiga Duha. 9. Ena fueta kerszhanska Cerkou, Gmaina tih Suetnikou. 10. Odufshane tih Grehou. 11. Goriuftaiene tiga Meffa. 12. Inu en vezhni leben.

Na vpliv besedilnega okolja na rabo sklonskih oblik je opozorjeno tudi v *Morfologiji*: v starih tiskih (brez konkretne omembe) se uporabljata imenovalnik in rodilnik množine *bukvi*, nastal po analogiji na *kosti*. Stara analogija naj bi se ohranila zaradi pogoste rabe v cerkvi (Ramovš 1952a: 69).

V okviru razvojnega prikaza skupin $r + ə$ in $ə + r$ se je Ramovšu npr. zdela vredna posebnega razmisleka oblika *verf*, ki jo je Trubar uporabil v TT 1557 in s tem pridružil pogosteje zapisanima, bolj uveljavljenima različicama *veruu* (Trubar) in *vèrv* (Dalmatin). Pripadnost besedni zvezi *Nauefka verf*, razvidni iz daljše sobesedilne navedbe (*koker ena kamela oli Nauefka verf skufi iglena vushefa teshku gre*), ga je napeljala na misel, da gre za poimenovanje iz mornarskega jezika in da si jo je Trubar najverjetneje izposodil iz hrvaškega primorja (Ramovš 1921: 48).

Pri končnici *-ih* za rodilnik množine je Ramovš v *Morfologiji* navedel primer iz Trubarjevega jezika (*poleg tih boshih angelih*), ki kaže, da gre za psihološko pomoto. Tovrstne oblike so po Ramovševem mnenju nastale pod vplivom individualne analogije po sestavljeni fleksiji in mestniku množine (Ramovš 1952a: 46). Istovrstne odklone, ki jih je prav tako razložil kot psihološke napake, je odkril tudi v okviru ženske i-jevske fleksije: na rodilnik množine je vplival mestnik iste sklanje v povezavi s prilastkom ali zaimkom: npr. *is tih bofshih sapuvidih*, (Ramovš 1952a: 63).

²⁴ Npr. *Punte oli Aushtrie fazhenati* (TC 1575: 329).

Ramovševo kritično vrednotenje predhodnih razlag jezikovnih pojavov v delih slovenskih protestantskih piscev

Enega izmed večkrat zaznanih motivov Ramovševe obravnave posameznih besed in njihovih oblik, najdenih v delih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, predstavlja tudi nestrinjanje z že obstoječimi mnenji oz. razlagami ter opisi oz. predstavitevami: najpogosteje izvora, pa tudi pisne oz. glasovne podobe besed.

Argumentirano – z upoštevanjem stanja v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja in z navedbo gradivskih dokazil – je zavračal trditve domačih in tujih jezikoslovcev (npr. Oblaka,²⁵ Škrabca, Štreklja, Valjavca,²⁶ pa tudi Miklošiča²⁷ in Šahmatova), ki jih je sam ocenil kot nesprejemljive.

Zavrnil je npr. Škrabčevo trditev, da se nepoudarjena *i* in *u* ne moreta reducirati.²⁸ Na zmotnost trditve je npr. kazal Trubarjev zapis *iemeiti*, na osnovi katerega je Ramovš sklepal, da se je *i* v bližini močnih glasov tudi reducirjal (Ramovš 1918–1920: 138–139). Primere zapisa *je-* za vzglasni *i-* iz Trubarjevih del (npr. *iemeiti*, *iegrazho*, *iegra*, *iegle* (ob redkejši *igli*)) navaja že leta 1918 s poudarkom, da gre za pravilen razvoj in da je na nastanek določenih oblik večkrat vplival tudi govorni tempo (Ramovš 1918–1920: 138).

Dopolnitvenega ter delno kritičnega značaja je bil tudi Ramovšev vsebinski in jezikoslovno-problemski prikaz Kidričevega dela *Die protestantische Kirchenordnung der Slovenen im XVI. Jahrhundert* (Ramovš 1919: 500–503), saj vsebuje tudi več gradivskih dopolnil – iz drugih Trubarjevih del, pa tudi iz TO 1564 –, po potrebi pa tudi dodatnih pojasnil, ki so se v nekaterih primerih razhajala s Kidričevimi trditvami. V Kidričevem prikazu je Ramovš npr. pogrešal omembo redkih besed, zapisanih v *Cerkovni ordningi*, ki pa jih v Pleteršnikovem slovarju ni ali pa ni omenjena njihova raba pri Trubarju (npr. *raseln*, oblika *ženim*, *Setze* itd.) (Ramovš 1919: 502).

Tudi obravnave deklinacije samostalnika *oča oče* (Ramovš 1923: 392) se je lotil iz dveh nagibov: da bi dopolnil pri Oblaku navedene podatke ter celovito predstavil oblikoslovno raznolikost samostalnika – vključno s pojavitvami iz

²⁵ S številnimi dokazilnimi zgledi iz del slovenskih protestantskih piscev (Trubarja, Krelja, Dalmatina, Tulščaka) je npr. zavrnil Oblakovo »neutemeljeno mišljenje«, da so protestantski pisci pisali *erjuti*, ne pa *erdeč* (Ramovš 1921: 41).

²⁶ Ramovš npr. zavrača Valjavčevo izvorno pojasnilo oblike *Verbes*, ki jo navajata Bohorič in (v obeh slovarjih) tudi Megiser. Namesto Valjavčeve izpeljave iz nemške besede *Gertfass* predvideva povezanost z nemško *Erbe* > *erb*, *hrb*, *jerb*, *verb* (Ramovš 1924: 246).

²⁷ Ramovš npr. zavrača Miklošičevo etimološko razlago besede *tvor* oz. *tor* (Ramovš 1916: 447–448).

²⁸ Ramovš kot vir navaja Škrabčevo razpravo O glasu 22; *Cvetje* XII, 10 (Ramovš 1918–1920: 138).

knjižnega jezika 16. stoletja – in da bi odgovoril na vprašanja, ki jih je Oblak zaobšel.

Kritično obravnavo je namenil tudi Štrekljevi *Historični slovnici slovenskega jezika*, ki je izšla leta 1922 (Ramovš 1925: 310–317). Izpostavil je tudi več Štrekljevih navedb, ki so zadevale jezik slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, s katerimi se sam ni strinjal. Menil je, da je bila pri Štreklju Bohoriču (po Kopitarjevem zgledu) pripisana preveč pomembna vloga pri oblikovanju slovenske ortografije, Kreljev in Dalmatinov prispevek pa je bil podcenjen. Prav tako se ni strinjal s Štrekljevo trditvijo, da se je Dalmatin pri prevodu *Biblije* ravnal po Bohoričevi slovnici.²⁹ Zavrnil je tudi njegovo mnenje, da je Megiser slovar iz leta 1592 pisal v koroškem narečju, ter hkrati navedel, da je Megiser v prvem slovarju z navedbami sledil Dalmatinu in Bohoriču, ki sta izvirala z Dolenjske. Več koroških narečnih oblik pa je mogoče zaslediti v slovarju iz leta 1603 (Ramovš 1925: 311–312).

Že leta 1916 se je v okviru obsežnejšega sestavka, namenjenega prikazu izvora glagola (*u*)*bogati*, kritično odzval na Breznikov zapis, da »pišemo ubogati namesto lbogati, kar je iz nemškega folgen« (Ramovš 1916: 448). Strinjal se je z Miklošičem, Breznikom in Škrabcem, da je glagol nastal iz nemškega *folgen*. Pri analitičnem ugotavljanju glasoslovno utemeljene razvojne poti je upošteval zbrano gradivo iz 16. stoletja ter gradivo za rabo glagola *ubogati* iz kasnejših knjižnih izdaj (iz del Rogerija, Cusanija in Pohlina) in iz narečij. Ugotovil je, da se Trubarjev *bugati* da izpeljati iz *lbogati*. Zavrnil je razlago z metatezo *bolgati* > *lbogati*, saj naj bi *bugati* nastal iz **bolgati* po disimilatoričnem izpadu *l*-ja, za kar znova navaja niz dokazilnih primerov.

Ramovš je z enako mero kritičnosti kot pri presoji tujih mnenj izpostavljal tudi lastna stališča, ki so se na osnovi boljšega poznavanja gradiva, razvojnih procesov s spremnimi pojavi ter delujočega jezikovnega sistema pokazala bodisi kot zmotna, pogojno veljavna ali kot nedokončna.

Ramovšev prikaz jezika protestantskih del z večjim številom sodelavcev

Pri protestantskih delih z večjim številom predvidljivih sodelavcev (npr. pri *ENIH DVHOVNIH PEISNIH* (1563), pri Juričičevi izdaji Kreljeve *POSTILLE* (1578) ter pri Trubarjevi *HISHNI POSTILLI* (1595)) je Ramovša odkrivanje glasoslovno in oblikovno različnih pojavnih oblik besed, ki so mestoma kazale

²⁹ Ramovš je zapisal celo mnenje, da Štrekelj sploh ni prebral Bohoričeve slovnice in da je ugotovitve povzema po Kopitarju (Ramovš 1925: 311).

na pripadnost različnim narečjem, spodbujalo tudi k natančnejšemu določanju prispevka posameznika.

V jeziku pesmarice *ENE DVHOVNE PEISNI* (1563), ki poleg Trubarjevih vsebuje tudi pesmi drugih avtorjev, Ramovš odkriva sledove dolenjščine, gorenjščine,³⁰ pa tudi z zgledi predstavljene hrvaške primesi, ki naj bi bile rezultat sodelovanja Hrvata Jurija Juričiča v vlogi korektorja. Med hrvatizme glasoslovnega značaja npr. uvršča po hrvaškem *ja* razviti *jafi* (ob prevladujočem slovenskem *jefti*), *iefem* itd., med oblikoslovnimi pa navaja npr. obliko za 3. os. množine sedanjega časa *sazhnu* itd. (Ramovš 1918–1920: 126). Na dodane hrvatizme in na Juričiča kot povzročitelja je opozarjal tudi kasneje in s tem postopno širil njihov seznam, hkrati pa tudi potrjeval verjetnost sklepanja (npr. obliko *vas*, ki se je pojavila ob prevladujoči *vus* ‘ves’ (Ramovš 1932: 3)). Srbohrvaškemu vplivu pripisuje tudi pojavitve *pozhtouati*, *spozhtoual* v *P 1563 (ob prevladujočih s -št kot splošno slovensko uveljavljenim odrazom za *čt* (Ramovš 1924: 292)).

Na vpliv gorenjskega narečja in gorenjske elemente v *P 1563 in v TPo 1595 je opozarjal tudi v *Konzonantizmu* (Ramovš 1924: 203) ter na več mestih v *Morfologiji* (npr. Ramovš 1952a: 40).

Pri preverjanju odrazov za praslovansko obliko **něsmь* v *P 1563 kot pesmarici z večjim številom avtorjev pesmi je ugotavljal, da so gorenjski pisci po svojem narečju pisali *nīsəm*, *nīmam*, po zgledu dolenjskih prednikov pa tudi *nēsəm*, *nēmam*: npr. *ny* – *nei*, *nīsem*, *nīste*, *nīmaio* – *neīsem*, *neīsim*, *nemate* itd. (Ramovš 1921–1922: 52–53).

Hrvatizme je odkrival tudi v Juričičevi izdaji prevoda Spangenbergove *Postille*. Mednje je npr. uvrščal tudi edini izpričani primer imperfekta v knjižnem jeziku 16. stoletja: *stoyahu*. Ramovš meni, da je primer iz čakavščine, ki je »v tej knjigi močno zastopana« (Ramovš 1924a: 117). Tudi razvojno že presežene pojavitve soglasniške skupine -zdn- (nadomeščene z -zn-), ki jih je odkrival v *P 1563 in v JPo 1578 (npr. *Prajdnik* v *P 1563 ter *prasdna*, *Prasdniki* itd. v JPo 1578), je pripisoval vplivu srbohrvaščine (Ramovš 1924: 212). Vpliv srbohrvaščine je predvideval tudi ob pojavnih oblikah kot npr. *zhlouezhski* (*P 1563), *zhlouezske* (JPo 1578) in *zhlovezhštvu* (TfC 1595), ki kažejo na asimilacijski razvojni rezultat skupine -čski. Običajno omenjenima *P 1563 in JPo 1578 se pridružuje še omemba dela, ki ga je izdal Felicijan Trubar: *TA CELI CATEHISMVS, ENI PSALMI*, 1595 (Ramovš 1924: 299).

³⁰ Na vpliv gorenjščine naj bi npr. kazali prislovi na -o (npr. *dobro*), oblika *hoz* za 2. os. ednine ter varianta brez začetnega *h* (npr. *otla*), dajalnik ednine na -o (*moimo*, *sludeio*), orodnik ednine pri o-deblih na -am (npr. *folkam*, *fozham*). Zapise kot *hotl*, *rekol* pa razlaga s kontaminacijo med izreko in tradicionalno pisavo (Ramovš 1918–1920: 126).

Vplivu čakavščine Ramovš pripisuje tudi pojavitvi orodniške oblike zaimka *kdo* (*sakim* v JPo 1578) (Ramovš 1952a: 89). Opozarjal je tudi na ostanke dvojinskih sklonskih oblik samostalnika *oko* pri Krelju in Juričiču (npr. *teh ozhiju*), ki naj bi bili prav tako posledica vpliva istrskega dialekta in čakavščine. V slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja se je sicer že zgodila pluralizacija oblik, na katero npr. kaže zgled iz Dalmatinove *Biblije*: *sa moje obadvei Ozhy*³¹ (Ramovš 1952a: 77).

Že leta 1916 (Ramovš 1916: 448–449) je opozoril na jezikovne spremembe, ki jih je zaznal v Trubarjevem prevodu Luthrove *Hišne postile*. Ob pojavitvi samostalnika *tvor* (*Tvur*) in ob navedenem zgledu za rabo glagola *bogati* (*bugamo*) v TPo 1595 npr. ugotavlja, da prva oblika ne izhaja od Trubarja in da jezik v TPo 1595 ni več pravi vzorec Trubarjevega jezika, kakršnega npr. najdemo v prvem delu *Novega testamenta* iz leta 1557, saj so poznejši sodelavci oz. obdelovalci (»die Bearbeiter«) marsikaj dodali iz svojih dialektov (Ramovš 1916: 448–449). Da je ugotovitev rezultat temeljite primerjalne analize, kažejo navedbe številnih razlik glasoslovnega in oblikoslovnega značaja. Nekaj razlik je razločljivih s sledovi že izpeljane vokalne redukcije v TPo 1595 (npr. *ptujeh*, *videfh*, *rezhe* (nedoločnik) itd.), kar kaže na posege sodelavcev, ki so tovrstne pojave poznali iz svojega (npr. gorenjskega) narečja (Ramovš 1916: 450).

Dve leti kasneje v uvodnem delu *Slovenskih študij* (Ramovš 1918–1920: 127–128) Ramovš posebej omenja Andreja Savinca, avtorja slovenskega predgovora v TPo 1595, ki je po lastnih besedah postilo pregledal in revidiral skupaj s Trubarjevim sinom Felicijanom. Savinec, po rodu Ljubljčan, je po vsej verjetnosti oskrbel tudi čistopis TPo 1595, enako kot DB 1584, zato tudi prisotnost gorenjskih elementov v njej ni presenetljiva. Ramovš omenja naslednje: dajalnik množine in orodnik ednine na *-am*: npr. *Jogram, dellam, Perfam; fvojmu, mojih*, pa tudi *hoz h* in *noz h* za 1. os. ednine, ker Trubar rabi le *hozho* (*nezho*). V delih pred postilo se pojavljata še obliki *zho* in *nezhem*, v *Postili* pa *zhem*, *zho*, *zhom*, *hozhom*, *nezhom* itd.

Ob upoštevanju znanih literarnozgodovinskih dejstev o dogajanju, ki je spremljalo nastajanje in izid Trubarjeve *Cerkovne ordninge*, je Ramovš preverjal tudi usklajenost jezika TO 1564 s predhodno Trubarjevo knjižnojezikovno prakso (Ramovš 1918–1920: 127).³² Ugotovil je jezikovne vplive hrvaščine, ki naj bi jih dodala hrvaška korektorja in revizorja Stephan Istranin (Stjepan Konzul Istranin)

³¹ V množini sta obliki *moie* in *Ozhy*, *obadvei* pa je v dvojini.

³² Že leta 1916 omenja dvakratni pojavitvi dajalniške oblike zaimka *vi* (*vam*), ki se razlikuje od prevladujoče, za Trubarjev jezik značilne oblike *vom* (Ramovš 1916: 449).

ter Aleks. Dalmata.³³ Nanje npr. kaže raba *u* namesto *o*: *deffetinu* (tožilnik ednine ženskega spola), *mogu*, *veruiu* (za 3. os. množine sedanjega časa), pa tudi *dobro*, *ino*, *tako* itd. Prav zaradi pogostih pojavitev odraza *u* za *o* v *P 1563, Trubarjevi *Cerkovni ordningi* in v Juričičevi izdaji prevoda Spangenbergove postile, ki je sledila predhodni Kreljevi izdaji prvega dela, je že leta 1916 obravnavi pojava v naštetih delih namenil posebno mesto. Vzrok za pojavitve odraza *u*³⁴ ugotavlja v hrvaškem poreklu korektorjev naštetih besedil (Juričiča, Štepana Istranina in Alex. Dalmate) (Ramovš 1921a: 8).

Z novimi razpravami je naraščal tudi obseg opaženih jezikovnih pojavov, ki kažejo na vpliv gorenjščine, na pripadnost zahodnim narečjem, na vpliv hrvaščine itd., hkrati pa so se razčiščevala tudi razmerja med dejanskim in domnevnim vplivom.

Ramovšev prikaz značilnosti jezika slovenskih protestantskih piscev ter presoja njihove vloge pri oblikovanju slovenskega knjižnega jezika

Ramovš je že v uvodu *Slovenskih študij* navedel tudi temeljna spoznanja o osnovah Trubarjevega knjižnega jezika (Ramovš 1918–1920: 124–125): rojen je bil na Raščici, med dolgoletnim bivanjem v Ljubljani pa je sprejel tudi nekaj gorenjskih posebnosti, ki so bile sestavina ljubljanskega govora (Ramovš 1918–1920: 124). Kot najbolj opazne npr. navaja: gorenjsko izreko nikalnice *ne* kot *na*, *moj* kot nadomestilo za dolenjsko *muj*, *e* kot nadomestilo za dolenjski odraz poudarjenega jata (*ei*)³⁵ (npr. *veiditi* – *deete*) itd. Primeri kažejo, da je iz ljubljanskega govora sprejel tudi nadomestitev skupine *čre-* oz. *žre-* z reducirano različico *če-*, *že-* (npr.

³³ Na odmike od Trubarjeve ustaljene knjižnojezikovne prakse, ki se kažejo v TO 1564 in so posledica sodelovanja obeh korektorjev in hkrati redaktorjev hrvaškega rodu, je Ramovš (z navedbo enkratno rabljene, od siceršnje prakse odstopajoče oblike *nam*) bežno opozoril že v razpravi *Sprachliche Miscellen aus dem Slovenischen* (Ramovš 1916: 449). Zapis mehkega *l' z li oz. il* v TO 1564 (npr. *uolio*, *dailnih*) je prav tako pripisoval roki hrvaških korektorjev (Ramovš 1924: 64) itd.

³⁴ V JPo 1578 se npr. pojavljajo zapisi: *hozhu*, *Ruke*, *Goluba* itd. (Ramovš 1921a: 8).

³⁵ Ramovš (1918–1920: 124–125) je mnenja, da sta pri Trubarju odraza za poudarjeni jat (*ei* in *e*) v ravnovesju, Rigler pa je na osnovi natančnejše ugotovljenega pogostnostnega razmerja med njima in na osnovi poznavanja drugih jezikovnih značilnosti sklepal, da je Trubar odraz *ei* za jat odpravljal in da je v knjižni jezik povzdignil po domačem narečju nekoliko modificiran govor Ljubljane (Rigler 1968: zlasti 98–99 in 109–110). Natančno poznavanje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja ter Ramovševih ugotovitev, ki ga zadevajo, sta tudi Riglerja pogosto usmerjala k drugačnim sklepom in posledično k argumentiranemu zavračanju Ramovševih stališč (Rigler 1972).

zheule, zhednik ob zhrede, zhreuleu), nastalo z onemitvijo *r*-ja v gorenjščini ter v govorih ob južnem pasu gorenjščine (Ramovš 1924: 71–72).

Med oblikoslovne vplive gorenjščine Ramovš npr. prišteva rabo edninske oblike dajalnika samostalnikov moškega in srednjega spola *o*-debel (npr. *drugimo*), pa tudi oblike *hozmo, hozhte*, ki kažejo izpad *-e*-ja, značilen za gorenjski govor itd. (Ramovš 1918–1920: 124–125).

Opažanja ob pojavu asimilatoričnega vpliva glasu *l* na bližnji samoglasnik, ki se je kazal v nadomestitvi *i* oz. *ê* s polglasnikom, kar so dokazovale tudi raznovrstne pojavitve v prvih knjigah v slovenskem jeziku (npr. *hodell, pogubel, prelomell* itd. pri Trubarju) (Ramovš 1918–1920: 173), je strnil v splošno ugotovitev, da praksa v kasnejših Trubarjevih delih kaže na redkejšo upoštevanje resničnega izgovora. Do tega je po Ramovševem mnenju privedel Trubarjev analizatorski duh, ki se je izostroval ob nenehnem delu (Ramovš 1918–1920: 173).

Tudi v objavah po letu 1950 in hkrati ob koncu štiridesetletnega intenzivnega jezikoslovnega dela je Ramovš ponovil ugotovitev, da je Trubar za osnovo »slovenskega kulturnega dialekta« vzel svoj osebni govor, to je govor na Raščici, ki se ga je naučil kot otrok. Opozarja tudi na tendence, da se knjižni jezik po besedišču, oblikah in glasovju skuša približati in postati razumljiv drugim govorom. Na to kažejo tudi gorenjski elementi, ki jih je mogoče zaslediti v Trubarjevih delih (Ramovš 1951: 8).

O Trubarjevem izboru pisave (v prvih dveh knjigah gotice, zatem latinice) in o njegovih nasvetih, kako brati zapise glasov – kar Ramovš šteje med začetke slovenske slovnice –, o pomanjkljivostih Trubarjeve pisave in o prednostih Kreljeve je spregovoril tudi v razpravi z naslovom *Zgodovina slovenske slovnice*, ki je do izida v *Zbranih delih I* (1971) ostala v rokopisu. V njej so predstavljene tudi okoliščine nastanka Bohoričeve slovnice, po vsebinski strani pa slovnica. Ramovš jo je presojal tudi z vidika teoretične in praktične odvisnosti od latinskega zgleda. Med njene odlike uvršča prikaz reformirane pisave, ustaljeno rabljene v Dalmatinovem prevodu *Biblije*.

Na pomanjkljivosti Trubarjeve grafike in na Kreljeve izboljšave, ki so bile upoštewane tudi v DB 1584, je Ramovš večkrat opozoril – posebej podrobno v razpravi *Delo revizije za Dalmatinovo biblijo* (Ramovš 1918: 115–134)³⁶ ter v obeh razpravah, ki sta ostali v rokopisu (objava šele v prvi knjigi *Zbrana dela* leta 1971): *Zgodovina slovenske slovnice* ter *Slovenska grafika*, kjer omenja »pomanjkljivi in nedosledni Trubarjev pravopis« ter poudarja Kreljevo

³⁶ Ramovš v dodani opombi posebej opozarja, da je bila razprava že leta 1914 pripravljena za tisk, izšla pa je predvsem zaradi vojnih razmer šele štiri leta kasneje (Ramovš 1918: 113).

izobraženost in poznavanje glagoljaškega slovstva.³⁷ Ob primerjavi Trubarjeve grafike z glagolsko in cirilsko je Krelj zlahka ugotovil tudi njene pomanjkljivosti ter poiskal boljše rešitve (Ramovš 1971: 214–215). Njihovo prednost je prepoznal Dalmatin, uveljavljene pa so bile tudi po zaslugi revizijske komisije. Prav uveljavljanje novega, po Ramovševem mnenju »racionalnega« pravopisa naj bi bila glavna zasluga revizijske komisije (Ramovš 1918: 140).

Prednost Kreljevih pisnih reform je Ramovš že leta 1918 videl v jasnejšem označevanju izgovora glasov (Ramovš 1918–1920: 125). Večkrat je npr. posebej opozoril na Kreljeve načine označevanja palatalnosti.³⁸ Omenil je tudi njegov način zapisovanja predloga *vъ* ter drugih predlogov v zvezah z besedami z enakim glasovnim začetkom (npr. *s' silo*, *v' uàrt*, *v' uishik* itd.), ki ga je že v zgodnejših delih prevzel tudi Dalmatin (npr. *v' vihru* (v DJ 1575) (Ramovš 1924: 131)).

Tudi v kasnejših obravnavah razvoja glasovja slovenskega jezika ter v leksikonsko oz. enciklopedijsko prirejenih povzemalnih predstavitev slovenskega jezika je Ramovš večkrat ponovil ugotovitev, da je temelje slovenskega knjižnega jezika izoblikoval Primož Trubar (Ramovš 1929: 208; 1936: 1297). Izhajal je iz osrednjeslovenskega, dolenskega narečja, v katerem so pisali tudi drugi pisci, hkrati pa so po njihovi zaslugi vanj prodirali tudi elementi iz drugih narečij.

Na osnovi bogatega, namensko zbranega gradiva iz Trubarjevih in Dalmatinovih del mu je uspelo selektivno določiti tudi področje delovanja ter obseg vpliva revizijske komisije, ki je leta 1580 skoraj dva meseca pregledovala Dalmatinov prevod celotne *Biblije*.³⁹ Ob večvrstni analizi (npr. analizi in podrobni predstavitvi pisne prakse Trubarja, Krelja in Dalmatina do leta 1580) in dokazilni uporabi bogatega gradiva iz del slovenskih protestantskih piscev pa mu je uspelo prepoznati tudi dejanske vloge Trubarja, Krelja, Dalmatina in Bohoriča pri oblikovanju slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja.

Natančen prikaz pisne prakse, ki je zaobsegel prikaz načinov zapisovanja različnih glasov in glasovnih skupin od prve slovenske knjige dalje, je glede na namen, ugotoviti vpliv revizijske komisije, potekal dvostopenjsko: pregledu stanja od leta 1550 do leta 1580, ko je izšel *Ogledni list* (Ramovš 1918: 114–115), je sledilo primerjalno ugotavljanje načina zapisovanja glasov v Dalmatinovi *Bibliji* oz. po reviziji. Kot resnične novosti izpostavlja zapis soglasnika *j* in soglasniškega *j z j*, rabo naglasnih znamenj ter dosledno pisno ločevanje glasov *š* in *ž* (Ramovš 1918: 130).

³⁷ Kreljev način zapisovanja glasov Ramovš omenja na različnih mestih. O znakih za *nj* (*nj*) npr. piše v Ramovš 1924: 114.

³⁸ Opozoril je npr. na Kreljev način zapisovanja (predhodnih) palatalnih soglasnikov: *preganävci*, *ognöm*, *krulövi* itd. (Ramovš 1918–1920: 306).

³⁹ Na pomen razprave *Delo revizije za Dalmatinovo biblijo* in na nekaj Ramovševih ugotovitev, ki so bile v njej predstavljene, je opozoril tudi Jakopin (1972: 351).

Primerjalno je ugotavljal tudi glasoslovne razlike, ki se pred izidom Dalmatinove *Biblije* kažejo med Trubarjevim jezikom ter jezikom drugih piscev (Krelja, Tulščaka, Dalmatina in celo Hrena). Tudi v teh primerih analiza ni pokazala na večji vpliv revizijske komisije (Ramovš 1918: 134–140). Na osnovi analize sprememb oblikoslovnega značaja od Trubarjevih začetkov do stanja v Dalmatinovi *Bibliji*, ki so zadevale predvsem raznovrstne sklonske variante (npr. *Gospuda/Gospudi*, *kpridi/h'pridu*) in variante glagolskih oblik (npr. *bode/bo*, *huale/hvalio*), ugotavlja, da se revizijska komisija za oblikoslovje ni zanimala (Ramovš 1918: 142).

Zasluge za pravopisne izboljšave, uresničene v DB 1584, Ramovš pripisuje predvsem Dalmatinu. Uveljavil naj bi jih večinoma po Kreljevem zgledu. Zapisal je mnenje, »da je šlo doslej preveč slovničarske slave Bohoriču, mnogo premalo pa Dalmatinu« (Ramovš 1918: 132).

Obstojnost po letu 1581 ustaljenega pravopisa, izpričanega v *Bibliji*, je Ramovš preverjal tudi primerjalno s stanjem v Trubarjevi postili iz leta 1595, v Znojilškovem katekizmu ter v Hrenovih *Evangelijih inu listuvih* iz leta 1612. Medtem ko v postili odkriva nedosleden pravopis, za kar naj bi bil odgovoren Savinec kot prirejevalec Trubarjevega besedila, pa po Ramovševem mnenju Znojilškov in Hrenov pravopis ne kažeta oddaljevanja od Dalmatinove *Biblije* (Ramovš 1918: 132–134).

Zasluge za dovršeno jezikovno podobo *Biblije*, ki je bila tudi v poprotestantskem obdobju upoštevana kot norma, na osnovi analitično pridobljenih ugotovitev pripisuje predvsem Dalmatinu, ki je po njegovem mnenju zaslužen tudi za oblikovanje bohoričice, saj se je zavedal prednosti uporabe Kreljeve pisave (Ramovš 1918: 125–126). Bohoričev vpliv naj bi se kazal pri glasoslovnih pojavih, ki povzročajo variantne zapise, pri oblikoslovju pa ga Ramovš ne predvideva (Ramovš 1918: 158). Tudi njegova predloga glede načina zapisovanja skupine *šč* (*s fhzh*) (Ramovš 1918: 125) ter enosoglasniškega predloga (*s*, *v* in predvidoma tudi *k*) pred glasovno enakim začetkom besede (npr. *v'ola* namesto *v'vola*)⁴⁰ v praksi nista prodrli (Ramovš 1924: 131).

Ramovš Bohoriču priznava pozitivno vlogo pri omejevanju rabe spolnika, saj je v slovnici opozarjal na njegov nemški izvor (Ramovš 1918: 141–143). Kritično pa je bilo njegovo opozorilo na Bohoričevo navajanje samostalnikov v skladnji skupaj z nemškim spolnikom (npr. *ta mosh*, *tiga moshá*, *timu moshu*) ter na hkratno v slovnici izraženo mnenje, da se zunaj sklanjatve člena, ki je rezultat posnemanja nemškega jezika, ne sme uporabljati (Ramovš 1940: 46–47). Ramovš je razlikoval med pravimi germanizmi in primeri, pri katerih ne gre za posnemanje nemškega spolnika, ampak za domačo tvorbo. Nepremišljeni praksi

⁴⁰ Nadomestila ga je splošneje uveljavljena različica *s'smértjo* (Ramovš 1918: 128).

v minulih stoletjih je namenil tudi naslednje kritično mnenje: »Tako je pretirani purizem knjižni slovenščini vzel določno obliko in omejil razlikovanje določnih in nedoločnih oblik na oblikovno razliko *star* : *stari*« (Ramovš 1940: 47).

Sklep

Ramovšu je v štiridesetletnem raziskovalnem obdobju uspelo namensko zbrati obsežno gradivo iz del slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, uzavestiti velik del v njih uporabljenega besednega zaklada ter del tega izvorno, oblikovno in pomensko⁴¹ razložiti. Pri izbiri zgledov je upošteval pisno, glasoslovno in oblikoslovno raznolikost, opozarjal na glasovno ozadje zapisov, hkrati pa tudi na pisno prakso piscev, zlasti Trubarja, Krelja in Dalmatina, ter na udejanjene razvojne spremembe.

S premišljenim izborom in vključevanjem dokazil iz del slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja je Ramovšu ob bogatem narečnem gradivu, ob podatkih iz predknjižnega obdobja in iz kasnejših obdobj knjižnega razvoja uspevalo prepoznavati, predstaviti ter pojasniti – ob pomoči teoretično zanesljivih argumentov – pojave iz zgodovine slovenskega jezika. Hkrati je opozoril na značilnosti knjižnega jezika osrednjih piscev 16. stoletja ter natančneje opredelil njihovo vlogo pri nastanku slovenskega knjižnega jezika.

Viri

DB 1578 = Jurij DALMATIN, 1578: *BIBLIE, TV IE, VSIGA SVETIGA PISMA PERVI DEIL*. Ljubljana.

DB 1584 = Jurij DALMATIN, 1584: *BIBLIA, TV IE VSE SVETV PISMV, STARIGA inu Noviga Testamenta*. Wittenberg.

DJ 1575 = Jurij DALMATIN, 1575: *IESVS SIRAH*. Ljubljana.

JPo 1578 = Jurij JURIČIČ, 1578: *POSTILLA, To ie KERSZHANSKE EVANGELSKE predige*. Ljubljana.

KPo 1567 = Sebastijan KRELJ, 1567: *POSTILLA SLOVENSKA*. Regensburg.

*P 1563 = *ENE DVHOVNE PEISNI*, 1563. Tübingen.

TC 1550 = Primož TRUBAR, 1550. *Catechismus*. Tübingen.

⁴¹ Pomensko pojasnilo je npr. dodal množilnim števnikom tipa *poltretji*, »ki pomeni, da obseže beseda pojem do polovice ordinalnega števnik: *poltretji* je dve + ena polovica«. Navedena je Trubarjeva sobesedilna raba števnik *pul/heft*: *feshgo sa pul/hefti taushent slatih buquou*. Hkrati pa opozarja, da se je v 16. stoletju pri opisni različici množilnega števnik prvotni pomen (npr. pri *samtretji* 'jaz + dva druga') že začel mešati s pomenom 'v štirikratni izmeri': npr. *tu ieft samuzhetertu pourazham* (TT 1557) (Ramovš 1952a: 115).

- TC 1575 = Primož TRUBAR, 1575: *CATEHISMVS SDVEIMA ISLAGAMA*. Tübingen.
- TfC 1595 = Felicijan TRUBAR, 1595: *TA CELI CATEHISMVS, ENI PSALMI, INV /.../ Peifni*. Tübingen.
- TO 1564 = Primož TRUBAR, 1564: *CERKOVNA ORDNINGA*. Tübingen.
- TPo 1595 = Primož TRUBAR, 1595: *HISHNA POSTILLA*. Tübingen.
- TT 1557 = Primož TRUBAR, 1557: *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*. Tübingen.
- TT 1581–82 = Primož TRUBAR, 1581–82. *TA CELI NOVI TESTAMENT*. Tübingen.

Literatura

- Kozma AHAČIČ, Metod ČEPAR, Alenka JELOVŠEK, Andreja LEGAN RAVNIKAR, Majda MERŠE, Jožica NARAT, France NOVAK, Francka PREMK, 2021: *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja. A–D*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Franc JAKOPIN, 1972: Ramovševo zbrano delo I, *Slavistična revija* 20/3, 349–353.
- Rudolf KOLARIČ, 1960/2013: Ramovš, Fran (1890–1952). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi484440/#slovenski-biografski-leksikon> (Dostop 2. januar 2023). Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon: 9. zv. Raab - Schmid*. Alfonz Gspan et al., 1960. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Korpus 16: Korpus besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. Različica 1.0, www.fran.si/korpus16, dostop 2. 1. 2023.
- Irena OREL, 2019: Fran Ramovš do ustanovitve Univerze v Ljubljani leta 1919. *1919 v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* (Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 55). Ur. Mojca Smolej. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 11–19.
- Fran RAMOVŠ, 1913: Slovarski doneski iz Trubarjevih del, *Časopis za zgodovino in narodopisje* X, 144–151. Tudi v: 1971: *Zbrano delo. Knjiga 1* (Dela – Opera SAZU 23/I, Inštitut za slovenski jezik 11/I). Ur. Tine Logar in Jakob Rigler. V Ljubljani: Ljudska pravica. 9–16.
- –, 1916: Sprachliche Miscellen aus dem Slovenischen. *Archiv für slavische Philologie* XXXVI, 445–460. Tudi v: 1971: *Zbrano delo. Knjiga 1* (Dela – Opera SAZU 23/I, Inštitut za slovenski jezik 11/I). Ur. Tine Logar in Jakob Rigler. V Ljubljani: Ljudska pravica. 30–45.
- –, 1918: Delo revizije za Dalmatinovo biblijo, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* I, 113–147. Tudi v: 1971: *Zbrano delo. Knjiga 1* (Dela – Opera SAZU 23/I, Inštitut za slovenski jezik 11/I). Ur. Tine Logar in Jakob Rigler. V Ljubljani: Ljudska pravica. 140–179.
- –, 1918–1920: Slovenische Studien, *Archiv für slavische Philologie* XXXVI, XXXVII, 1918, 1920, 123–174, 289–330. Tudi v: 1971: *Zbrano delo. Knjiga 1* (Dela – Opera SAZU 23/I, Inštitut za slovenski jezik 11/I). Ur. Tine Logar in Jakob Rigler. V Ljubljani: Ljudska pravica. 46–97, 98–139.
- –, 1919: Fr. Kidrič, Die protestantische Kirchenordnung der Slovenen im XVI. Jahrhundert, *Ljubljanski zvon* XXXIX, 500–503. Tudi v: 1997: *Zbrano delo. Knjiga 2. Razprave in članki* (Dela – Opera SAZU 23/II). Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 635–638.

- –, 1920: Donesek k slovenskim starožitnostim, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* II, 98–109. Tudi v: 1997: *Zbrano delo. Knjiga 2. Razprave in članki* (Dela – Opera SAZU 23/II). Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 83–94.
- –, 1920a: Izvor slovenske besede »kazen«, *Slovenski pravnik* XXXIV, 230–232. Tudi v: 1997: *Zbrano delo. Knjiga 2. Razprave in članki* (Dela – Opera SAZU 23/II). Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 399–401.
- –, 1920b: K zgodovini slovanske konjugacije, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* II, 128–130. Tudi v: 1997: *Zbrano delo. Knjiga 2. Razprave in članki* (Dela – Opera SAZU 23/II). Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 333–335.
- –, 1920c: Zanimiv koroško-slovenski rokopis, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* II, 282–295. Tudi v: 1997: *Zbrano delo. Knjiga 2. Razprave in članki* (Dela – Opera SAZU 23/II). Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 544–557.
- –, 1921: Razvoj skupin $r + \partial$ in $\partial + r$ v slovenskem jeziku, *Južnoslovenski filolog* II, 40–49. Tudi v: 1997: *Zbrano delo. Knjiga 2. Razprave in članki* (Dela – Opera SAZU 23/II). Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 239–248.
- –, 1921a: Výjimečné u místo pravidelného o v slovinštině, *Časopis pro moderní filologii a literatura* VIII (1921), 1–8. Tudi v: 1997: *Zbrano delo. Knjiga 2. Razprave in članki* (Dela – Opera SAZU 23/II). Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 225–232.
- –, 1921–1922: Psl. **něsmь* : slov. *něsam, nísam*, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* III, 52–54. Tudi v: 1997: *Zbrano delo. Knjiga 2. Razprave in članki* (Dela – Opera SAZU 23/II). Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 339–341.
- –, 1921–1922a: Slov. *vírjij, věrij* »piscina«, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* III, 58–59. Tudi v: 1997: *Zbrano delo. Knjiga 2. Razprave in članki* (Dela – Opera SAZU 23/II). Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 411–412.
- –, 1923: Deklinacija slovenskega imena *óča – óče* < *отць*. *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani*. 392–400. Tudi v: 1997: *Zbrano delo. Knjiga 2. Razprave in članki* (Dela – Opera SAZU 23/II). Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 305–313.
- –, 1923–1924: K poznavanju praslovanske metatonije. *Slavia* 2, 205–231. Tudi v: 1997: *Zbrano delo. Knjiga 2. Razprave in članki* (Dela – Opera SAZU 23/II). Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 458–484.
- –, 1924: *Historična gramatika slovenskega jezika. 2. Konzonantizem* (Dela. Znanstveno društvo za humanistične vede v Ljubljani, 1). V Ljubljani: Učiteljska tiskarna.
- –, 1924a: Razvoj imperfekta v rezijanščini, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* IV, 117–119. Tudi v: 1997: *Zbrano delo. Knjiga 2. Razprave in članki* (Dela – Opera SAZU 23/II). Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 336–338.
- –, 1925: Štrekelj, Dr. Karl †: Historična slovnica slovenskega jezika, *Zeitschrift für slavische Philologie* 2, 310–317. Tudi v: 1997: *Zbrano delo. Knjiga 2. Razprave in članki* (Dela – Opera

- SAZU 23/II). Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 625–632.
- –, 1925–1926: A. Musić, Moči i morati u slovenskom jeziku, *Slavia* IV, 142–149. Tudi v: 1997: *Zbrano delo. Knjiga 2. Razprave in članki* (Dela – Opera SAZU 23/II). Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 342–349.
- –, 1929: Slovenački književni jezik. Stanojević, *Narodna enciklopedija SHS* IV. 208–209. Tudi v: 1997: *Zbrano delo. Knjiga 2. Razprave in članki* (Dela – Opera SAZU 23/II). Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 27.
- –, 1930–1931: Slovenski o iz ъ in ѣ, posebe še dial. *donəs* za *дѣньсѣ*, *Slavia*, 48–56. Tudi v: 1997: *Zbrano delo. Knjiga 2. Razprave in članki* (Dela – Opera SAZU 23/II). Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 199–207.
- –, 1932: Razvoj skupin *vъ*, *vь* v slovenskem jeziku. *Rad* 243, 1–12. Tudi v: 1997: *Zbrano delo. Knjiga 2. Razprave in članki* (Dela – Opera SAZU 23/II). Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 184–195.
- –, 1936: Slovenski jezik. *Leksikon Minerva*. Zagreb, 1295–1297. Tudi v: 1997: *Zbrano delo. Knjiga 2. Razprave in članki* (Dela – Opera SAZU 23/II). Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 26.
- –, 1937: K razvoju ъ in ѣ v slovenskem jeziku. *Beličev zbornik*. 339–346. Tudi v: 1997: *Zbrano delo. Knjiga 2. Razprave in članki* (Dela – Opera SAZU 23/II). Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 176–183.
- –, 1940: K naglaševanju slovenskih pridevnikov, *Slovenski jezik* III, 45–51. Tudi v: 1997: *Zbrano delo. Knjiga 2. Razprave in članki* (Dela – Opera SAZU 23/II). Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 502–508.
- –, 1940a: Vejališče za naše strokovno izrazje in besedje, *Zdravniški vestnik* 12, 62–64. Tudi v: 1997: *Zbrano delo. Knjiga 2. Razprave in članki* (Dela – Opera SAZU 23/II). Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 641–643.
- –, 1943: Komisija za etimološki slovar slovenskega jezika. *Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani* (21, knj. 1). V Ljubljani: Akademija znanosti in umetnosti. 352–359.
- –, 1949: Končnici dat. in lok. pl. i-jevske sklanje v slovenščini, *Slavistična revija* II/3–4, 177–183.
- –, 1949a: Trubarjevo *od mladju* »a puero«. *Slavistična revija* II/3–4, 305.
- –, 1950: Trubarjevo *hpomozhian* »na pomoč«, *Slavistična revija* III/1–2, 139–140.
- –, 1951: Osnovna črta v oblikovanju slovenskega vokalizma, *Slavistična revija* IV/1–2, 1–9.
- –, 1952: Iz Trubarjevega leksikona. *Drugi Trubarjev zbornik*. Ljubljana: Slovenska matica. 117–118.
- –, 1952a: *Morfologija slovenskega jezika*. Skripta, prirejena po predavanjih Fr. Ramovša v l. 1947/48, 48/49. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- –, 1971: Slovenska grafika. Tipkopis. *Zbrano delo. Prva knjiga* (Dela 23/I, Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literane vede = Opera 23/I, Academia scientiarum et artium slovenica, Clasis II: Philologia et litterae; 23/I; Inštitut za slovenski jezik = Institutum linguae slovenicae; 11/I). Ur. Tine Logar in Jakob Rigler. Ljubljana. 251–257.

- –, 1971a: *Zbrano delo. Knjiga 1*. Ur. Tine Logar in Jakob Rigler. V Ljubljani: Ljudska pravica.
- –, 1971b: *Zgodovina slovenske slovnice*. Tipkopis. *Zbrano delo. Prva knjiga* (Dela 23/I, Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede = Opera 23/I, Academia scientiarum et artium slovenica, Clasis II: Philologia et litterae; 23/I; Inštitut za slovenski jezik = Institutum linguae slovenicae; 11/I). Ur. Tine Logar in Jakob Rigler. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 213–250.
- –, 1997: *Zbrano delo. Knjiga 2. Razprave in članki*. Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Tone Tomšič.
- Jakob RIGLER, 1968: *Začetki slovenskega knjižnega jezika* (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede – Dela 22, Inštitut za slovenski jezik – Dela 10). Ur. F. Bezlaj. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- –, 1972: *Zbrano delo I* Frana Ramovša. *Slavistična revija* 20/3, 4, 371–376, 439–456.
- Jakob ŠOLAR, 1950: Fran Ramovš. I. Življenje, *Slavistična revija* 3/3–4, 441–445.

Zusammenfassung

FRAN RAMOVŠ UND SEINE ERFORSCHUNG DER SPRACHE SLOWENISCHER PROTESTANTISCHEN AUTOREN DES 16. JAHRHUNDERTS

Im umfangreichen und inhaltlich sowie problemorientiert breit gefächerten sprachwissenschaftlichen Werk von Fran Ramovš, welches als Grundlage für seine historische Grammatik der slowenischen Sprache gedacht war, nahm die Beschreibung der Entwicklung der slowenischen Schriftsprache eine bedeutende Position ein. Besonderes Augenmerk wurde auf die Darstellung der Sprache der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts gelegt, also auf die Entstehungszeit der slowenischen Schriftsprache. Um sich einen Überblick über die sprachlichen Merkmale der slowenischen protestantischen Autoren des 16. Jahrhunderts zu verschaffen, exzerpierte Ramovš gezielt und systematisch ihre Werke; von besonderem Interesse waren sprachwissenschaftlich bedeutende Ausdrücke aus den ersten slowenischen Buchausgaben. Allmählich ist es ihm gelungen, eine umfangreiche Sammlung der Wörter aus den meisten erhaltenen Werken der slowenischen Protestanten, einschließlich der beiden Wörterbücher von Megiser, zusammenzutragen.

Der Wortschatz von Trubar stellte für Ramovš eine besondere Herausforderung dar, die etymologisch, semantisch, morphologisch und phonetisch bis dahin unzureichend erläuterte Lexik inspirierte ihn zu weiteren Forschungen. Die in früheren Publikationen zitierten Belege aus den Werken protestantischer Autoren wurden in neue Problemrahmen eingearbeitet, in neuen Kombinationen zitiert und durch neue Erkenntnisse ergänzt.

Anhand der protestantischen Werke mit einer größeren Anzahl vorhersehbarer Mitwirkenden (so das Gesangbuch *ENE DVHOVNE PEISNI* [Geistliche Lieder] (1563)) setzte er sich mit Wörtern auseinander, die phonetisch und morphologisch variierten und manchmal auf die Zugehörigkeit zu einem anderen Dialekt oder sogar zu einem anderen sprachlichen Umfeld hinwiesen, was ihn zu einer genaueren Bestimmung des individuellen Beitrags einzelner Autoren motivierte. Durch eine vielschichtige Analyse und anhand reichhaltigen Materials aus den Werken slowenischer protestantischer Autoren konnte Ramovš die tatsächliche Rolle von Trubar, Krelj, Dalmatin und Bohorič bei der Gestaltung der slowenischen Schriftsprache des 16. Jahrhunderts ermitteln.